

מדור היסטוריה

מבוא

בפרק זה נסקור את ההיבט ההיסטורי של מעמד הקהל. נתייחס בקצרה למעמד המקורי בזמן בית המקדש, ואילו רוב הפרק יתייחס לסיפורו ההיסטורי המרתק של מעמד 'זכר להקהל'.⁶

הקהל בזמן בית המקדש

בפרקים הקודמים ראינו שמעמד הקהל אמור להיות מעמד רב רושם שמשאיר את חותמו לאורך ימים ושנים. בהתאם לכך היינו מצפים שהמעמד יזכה ל"סיקור (ותיעוד) תקשורתי" נרחב בדפי ההיסטוריה של עם ישראל.

על כן מפתיע מאד לגלות שבתנ"ך כולו לא מצאנו אפילו תיאור אחד של מעמד הקהל.

אמנם לא נוכל להסיק מכאן שיהודים לאורך כל הדורות לא קיימו מצווה זו מהתורה, שכן מצאנו בחז"ל התייחסויות לקיום מעמד הקהל לאורך בית ראשון ושני.

אמנם גם בחז"ל מפתיע לגלות התייחסויות בודדות בלבד. קיום מעמד הקהל בבית ראשון אצל רחבעם (ירושלמי עבודה זרה א, א; סנהדרין קא:), ובשלהי בית שני, כשאגריפס המלך עומד בראש המעמד (משנה סוטה ז, ח), וכן מעמד נוסף בו נכח ר' טרפון (ירושלמי מגילה א, י; ירושלמי הוריות ג, ב).

זכר להקהל'

קיומה של מצוות הקהל בשלמותה דורש שני מרכיבים לאומיים משמעותיים - בית מקדש ומלך ישראל. משום כך, מיד עם חורבן בית המקדש השני, בהיעדר שני מרכיבים אלו - נפסקה מצוות הקהל מחיי האומה.

⁶ בפרק זה נעזרתי רבות במאמרו של הרב יהודה זולדן "לתולדות זכר להקהל" מאחר החורבן עד ימינו" (מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ב, עמ' 444-478).

3. קריאה מתוך ספר התורה העתיק ביותר

הרב נריה (צניף מלוכה עמ' 291-290) מסביר את העובדה שקריאת התורה הייתה דווקא מתוך הספר העתיק ביותר:

אחדות העם לדורותיו באה לידי ביטוי גם בעובדה שהקריאה הייתה מתוך ספר-העזרה, ספר התורה העתיק, ספר התורה הראשון אשר נכתב על ידי משה רבינו, והושם על ידי ארון הברית (בבא בתרא יד: ברש"י שם ד"ה ספר עזרה).

ולעומת מה שמצינו בחובות הפרט, שכל אחד מישראל... חייב הוא לכתוב לו ספר תורה חדש, היה כאן בחובת הכלל נקבעה הקריאה דוקא מתוך ספר התורה הישן, הקדום ביותר. והרי זה בא ללמדנו שביחס ליחיד, לפרט, המגמה היא להחדיר בו את ההכרה "שבכל יום יהיו בעיניך כחדשים"... ואילו ביחס לכלל... להעמידו על ההבנה שהוא ממשיכו של אותו הכלל עצמו שעמד במעמד הר סיני שעמד בברית ערבות מואב, אותו הכלל שלמד תורה מפי משה רבינו... וקיבל ממנו תורה כתובה וחתומה.

4. תקיעת חצוצרות

הרב מאיר גרוזמן (על המועדים, עמ' 83) שופך אור על טעם התקיעה בחצוצרות:

עתה ניתן גם להציג את פשר השימוש ההמוני בחצוצרות בעת קיום מצוות הקהל... הרמב"ם מנמק ש"תוקעין בחצוצרות בכל ירושלים כדי להקהיל את העם"... לו הייתה זו המטרה - די היה בקבוצה קטנה של תוקעים שישובבו בעיר ויקהילו את העם. האמנם היה צורך שכל כהן וכהן יצטייד בכלי נשיפה זה...? עלינו לחפש איפוא, מטרה נוספת לשימוש המוני זה בחצוצרות...

בתנ"ך מסופר כי השימוש בחצוצרות היה נפוץ באירועים שונים... אך במיוחד כדי להלל לה', לפארו, לרוממו, לעשות לו שם.. כלום לא יהיה נכון לאור זאת להניח כי השימוש ההמוני בחצוצרות בעת קיום מצוות הקהל נועד להלל את ה' לפארו ולרוממו, ואולי גם ליצור אווירת חרדה מצד אחד ואווירת שמחה מצד שני, כדי לתת צביון מיוחד למעמד זה? שהרי ככלות הכל, מדובר במעמד של מתן תורה...

סיכום

מעמד ההקהל מייצר חוויה רוחנית מדהימה שרושמה אמור להיות חקוק בלב הנוכחים במעמד למשך שנים. בפרק זה העמקנו ברעיונות האמוניים ובמסרים הרוחניים העומדים בבסיס כל מרכיב ומרכיב של מצווה זו, שיחדיו בונים את המעמד המיוחד הזה.

העיסוק הראשוני בענייני עשיית 'זכר להקהל' מיוחס לאדר"ת (הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, חותנו של הראי"ה קוק). לפני כמאה וארבעים שנים (מוצאי שנת השמיטה ה'תרל"ה - 1875), עוד בהיותו רב בליטא (פונוביז'), דרש לקיים 'זכר למצוות הקהל' כשם שנהגו לעשות זאת במצוות אחרות שנהגו במקדש בהן עושים זכר למקדש. אמנם דרשתו היא בירור בהלכות הקהל, ואין בה שום קריאה או התייחסות כלשהי אחרת באשר לאפשרות חידוש מצוות הקהל בזמן הזה או זכר לה,⁷ אך בעצם העובדה שנושא הדרשה הוא מצוות הקהל, בזמן המתאים, במוצאי שמיטה, יש זרעים ראשונים המלמדים על קריאה וחיפוש לעשייה כלשהי כזכר למצווה.

ארבע עשרה שנים מאוחר יותר (מוצאי שנת השמיטה ה'תרמ"ט - 1889), הוציא האדר"ת קונטרס (בעילום שם⁸) ובו קריאה מעשית לרבני קהילות, לדרוש בשבת חול המועד סוכות על מצווה זו בקהילותיהם.

על אף פעולותיו הרבות של האדר"ת להנחלת מצווה זו, וחרף התמיכה הרחבה שזכה לה בקרב הרבנים בתקופתו (הראי"ה קוק, הרב עוזיאל, הרב טיקוצ'נסקי ועוד), עדיין לא היה מי שייקח על עצמו את הביצוע של מעמד 'זכר להקהל', עד מוצאי שנת השמיטה, בתחילת שנת ה'תש"ו (סוף שנת 1945).

בחול המועד סוכות ה'תש"ו, יצא לפועל המעמד הראשון של 'זכר להקהל' שאורגן על ידי ד"ר שמואל זנוויל כהנא (הנודע בכינוי שז"ך) מטעם המרכז לתרבות של הפועל המזרחי.⁹ מתל אביב יצאה רכבת מיוחדת בשעת בוקר מוקדמת, והמונים התכנסו ובאו לבית הכנסת 'ישורון', שהיווה מרכז רוחני חשוב בישוב המתחדש.

המעמד היה מרגש ביותר והשתתפו בו הרבנים הראשיים דאז, אישי ציבור ונכבדי הישוב. הרב מאיר בר אילן, מראשי המזרחי, פתח, ולאחריו קרא הרב הראשי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג¹⁰ את פרשת המלך מן החומש ומשם יצאו ההמונים בצעדה, כשבראשם הרבנים הראשיים, אל הכותל המערבי, שם המשיך המעמד בתפילה ובקריאת פרקי תהלים.

בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה התקיים המעמד בכל פעם במקום אחר בירושלים אך מאז שחרורה של העיר, בשנת ה'תשכ"ז - 1967, הועתק מקום המעמד לרחבת הכותל המערבי.

⁷ קובץ הקהל, ירושלים, הוצאת מוסד הרב קוק, תשל"ג, עמ' טז, נ-נג.

⁸ הקונטרס קיבל את הסכמתם של הרב יוסף דב הלוי (בעל בית הלוי), ואת הסכמתו של הרב שמואל מוהליבר, שהכירו את המחבר, וכן את "הסכמתו" של האדר"ת עצמו, שאף העיר הערות על "המחבר".

⁹ מאז גם עמד בראש המארגנים של חלק מהמעמדות הבאים, שהיו כבר לאחר הקמת מדינת ישראל, בהיותו איש משרד הדתות ואחר כך מנכ"ל המשרד.

¹⁰ הרב הרצוג פירסם כמה חודשים לפני המעמד חוברת: "קובץ מיוחד למצוות הקהל ובירור הלכותיה" (בהוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, בעריכת הרב בנימין רבינוביץ' תאומים, נכד אחיו התאום של האדר"ת), בחוברת בירור הלכתי שבו הוא פותר את כל הבעיות ההלכתיות הכרוכות בקיום מעמד זה, וכן הצעות לאופן קיום המעמד. בין השאר הציע שבכל ליל מוצאי יום טוב הראשון של סוכות, יהיו נעורים אנשים כל הלילה, יקראו ליד הכותל את פרשיות המלך, וילמדו את הסוגיה בסוטה דף מא, עם הראשונים והרמב"ם, כל אחד לפי כוחו.

אחד ממעמדי 'זכר להקהל' המרגשים במיוחד התקיים בשנת ה'תשמ"ח - 1988, כאשר במסגרת חגיגות שנת הארבעים למדינת ישראל הוקם מערך הסברה משמעותי שהביא לכך שרבבות אנשים השתתפו במעמד. המעמד כולו הוקרן על מסכי וידאו גדולים שהועמדו ברחבת הכותל, ואף שודר בערוץ 2 של הטלוויזיה, ובערוצי טלוויזיה רבים מסביב לעולם, לטובת קהילות היהודיות. במהלך המעמד יצרו קשר טלפוני עם מספר קהילות בעולם, שקיימו בו זמנית ובמקביל מעמד 'זכר להקהל'.

המעמד נפתח בדברי ברכה של שר הדתות, מר זבולון המר, ולאחר מכן הוצאו ספרי התורה מההיכל. הקורא הראשון בתורה היה נשיא המדינה מר חיים הרצוג, בנו של הרב הראשי לישראל הרב הרצוג, שנכח במעמד 'זכר להקהל' הראשון, ארבעים ושתיים שנים קודם לכן. המיוחד בקריאתו זו של הנשיא היה, שבפעם הראשונה הקורא הוא נשיא המדינה, המקביל בתפקידו במובן מסוים לתפקיד המלך, וכפי שנכתב ב"רשות לכבוד נשיא מדינת ישראל" (כדרך שקוראים לחתני התורה בשמחת תורה) על ידי מחברה פרופ' הלל וייס:

עמוד עמוד וקרא בזאת התורה,

מאז חרב ביתנו נשיא לא קראה.

היה חתן נשיא ראשון לקוראי 'זכר להקהל'

למען ישמע ישראל אף תבל.

אחריו, בספר השני, קרא הרב הראשי לישראל ונשיא בית הדין הגדול, הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, ולאחריו, בספר השלישי, קרא הראשון לציון ונשיא מועצת הרבנות הראשית הרב מרדכי אליהו.

מעמד 'זכר להקהל' צבר במהלך השנים תאוצה, ומאז ועד עתה, בכל מוצאי שנת שמיטה, מתקיים מעמד זה במעמד הרבנים הראשיים ואישי ציבור.

הסיבה להתעוררות

נשאלת השאלה, מה הניע את התהליך לקיומו של מעמד 'זכר להקהל' בשנת תש"ו? כבר 70 שנים קודם לכן הרעיון החל לתפוס תאוצה, והיה מוסכם על (כמעט) כל הרבנים! מדוע הרעיון יצא לפועל דווקא אז?

קשה לדעת מדוע רעיונו של האדר"ת לא יצא לפועל קודם לכן, אך הסיבה לכך שהרעיון קרם עור וגידים בשנת ה'תש"ו נראית פשוטה עד מאד. מדובר בתקופה הסמוכה מאד לסיומה של מלחמת העולם השנייה, ובשבילנו, בסיומה של השואה האיומה.

מעמד 'זכר להקהל' מגיע כמעין תשובה לנאצים ולניסיון לכלות את העם היהודי. כך כתב הרב יעקב משה חרל"פ, רבה של שכונת שערי חסד וראש ישיבת 'מרכז הרב' (קובץ הקהל עמ' סט):

ביחוד ראויה ההתעוררות למצוות הקהל בעת כזאת אשר הושברנו ושתינו מכוס התרעלה כי באה עלינו חרב נוקמת ברית, קמו עלינו עריצים ופריצי חיות לקחת את נפשנו ולהשמיד את

זכרנו. הנה לעומת זה אנו צריכים להוציא את חרבנו מתערה (=התורה), היא החרב פיפיות שרק על ידה הננו עושים נקמה בגוים.

'זכר להקהל' שבו מתכנסים יחדיו כל ישראל הוא הביטוי הטוב ביותר לחוסנה של האומה, וההוכחה לכך שאנחנו כאן כדי להישאר, על אף כל הניסיונות להשמידנו. יתירה מזאת, מדגיש הרב חרל"פ, המלחמה הייתה בגלל יהדותנו - "חרב נוקמת ברית". כתשובה לכך בהקהל אנחנו קוראים בתורה, מרימים בגאון את תורתנו ומשיבים שהתורה היא חרבנו, והיא הבסיס לקיומנו הנצחי.

מניע משמעותי נוסף שהוביל לקיום מעמד 'זכר להקהל' היה המציאות ששררה בארץ באותם הימים - הפיצול והניכור בין התושבים הוותיקים - החלוצים, לשארית הפליטה - היהודים ששרדו את התופת הנוראה ועלו מאדמת אירופה אל אדמת ארץ ישראל. ניתן לראות ברצון לממש את מצוות ההקהל כרצון להתגבר על הפילוג על ידי יצירת מעמד אחדותי שבו העם כולו עומד יחדיו.

רמז לכך אנו מוצאים בדברי הרב צבי יהודה קוק, אשר התייחס למעמד 'זכר להקהל' באותה עת:¹¹

אחרי אשר במועד שנת השמיטה נקהלנו, בעליית שבטינו וקיונו נקודות ארצנו ועריה, לגידול שמו ותורתו על מורשת אדמתנו ומקדש מדינתנו, במקרא דברו מתוך ספר תורתו.

הרב צבי יהודה (שם) הוסיף רובד נוסף, לפיו הקיום הממשי של מעמד 'זכר להקהל' הוא ביטוי טבעי של תחילת הגאולה:

אותו הזכר למקדש לקיום מצוות ההקהל בזמננו, אשר הגאון האדר"ת תבע בשעתו מצד בירור ההלכה והשתוקקות וצפיית הישועה גם יחד, בהסכמת עוד גאוני דור... בא ונתבע הוא מעכשיו מאליו, מתוך עצם דחיפות הכהונה הממלכתית של הגוי הקדוש "האחד בארץ" בשובו אליה בדבר ה' מנפוצות הגולה, הולך הוא ומתקיים מאליו בתוקף יד ה' הנטויה עלינו... לקבצנו ולאחדנו במשפט ימינו להחיותינו ולהושיבנו על אדמתנו...

הרב צבי יהודה רומז לכך שהרעיון לא הבשיל בזמנו של האדר"ת כי על אף הצדקת הרעיון מבחינה הלכתית, הרעיון ביטא ציפיה למצב שעוד לא קיים, ובכך הקדים במונח מסוים את זמנו. הקהל, כמבטא את אחדות העם, יכול להתרחש רק כאשר עם ישראל שב לארצו, ולכן כאשר תהליך זה החל להתרחש מיד אחרי השואה, מימוש הרעיון קרה באופן אוטומטי - "בא ונתבע הוא מעכשיו מאליו".

11 במאמר 'חיבת מצות שביעית', בתוך חוברת "היסוד" בט"ז בשבט תש"ו. מופיע ב"לנתיבות ישראל", ירושלים, חשוון, תשכ"ז, חלק א' עמ' 68.

התנגדויות לקיום מעמד 'זכר להקהל'

בפעם הראשונה שקיימו את מעמד 'זכר להקהל', נשמעה גם התנגדות לדבר. לקראת המעמד בשנת ה'תש"ו הוצאה חוברת "קובץ למצות הקהל"¹². חוברת זו הובאה בפני הרב אברהם ישעיהו קרליץ - החזון איש, והוא רשם על שער החוברת, שלוש מילים: "אסור לעשות כן". מצאנו אף התבטאות חריפה מאד של הרב עמרם בלוי, מהזרם החרדי הליטאי - "הקהל - עבודה זרה חדשה"¹³. התבטאות חריפה נוספת מצאנו בדברי הרב אליעזר מנחם מן ש"ך, ראש ישיבת פוניבז' בבני ברק, ומנהיג הציבור החרדי ליטאי, לקראת המעמד שהתקיים בשנת ה'תשמ"ח:¹⁴

אבל ח"ו לעשות ממצות התורה איזה דוגמא וצרמוניא, שלא מחייב לקיום איזה מצוה כל שהיא, לא למי שיקרא בתורה ולא למי שישמע בקריאתה, ועשייה כזו איסור גמור הוא ובזיון התורה ומצוותיה היא ואסור להשתתף בזה.

וכל מי שיש לו ניצוץ של יראת ה' בלבבו יבין וידע, כי הם דברים אמיתיים היוצאים מלב כואב לכבוד ה' ותורתו ועם ישראל וארצו.

מעניין לציין שתנועת ש"ס ומנהיגיה (ובכללם גם הרב עובדיה יוסף), השתתפו ואף ארגנו חלק מהמעמדות לאורך השנים.

מדוע ניסיון חידוש מעמד 'זכר להקהל' גרר התנגדות כה חריפה מהזרם החרדי הליטאי? אמנם היה מי שהעלה טענות הלכתיות מובהקות נגד קיום המעמד,¹⁵ אך שתי הטענות המרכזיות הן טענות קלאסיות של מנהיגי היהדות החרדית (האשכנזית):

- א. הנהגה חדשה שלא הנהיגו הקדמונים: כך כתב הרב קניבסקי "שבכלל דבר חדש הוא, שלא הזכירו קדמוננו"¹⁶, וכהמשך לביטוי המפורסם של החתם סופר 'חדש אסור מהתורה'.
- ב. העומדים בראש המעמד אינם שומרי תורה ומצוות: הטענה היא שעמידת אדם בעל עבירות הרחוק מערכי התורה והמצוות בראש המעמד כמי שקורא בתורה וכו', היא חילול ה' וגורמת להפך ממטרת המעמד. כך הסביר הרב אליהו שלזינגר את טענת החזון איש¹⁷. הדבר מסביר את ההתנגדות החריפה של הרב ש"ך דווקא החל בשנת ה'תשמ"ח, אז החלו המעמדות שבהם נשיא המדינה קרא בתורה.¹⁸

12 עיין לעיל הערה 10.

13 הרב עמרם בלוי, על פי המסופר בעיתון יתד נאמן (ז' בתשרי תשמ"ח)

14 מכתבים ומאמרים, בני ברק, תשמ"ח, חלק ג עמ' עז.

15 הרב מנחם מנדל שניאורסון, האדמו"ר מלובביץ, טען שאין הנהגה זו מתאימה לגדרי 'זכר למקדש' מבחינה הלכתית.

16 כך כתב בשמו, ר' מרדכי גנוט, בעל לוח "דבר בעתו" בעתון "המודיע", בתוספת לגליון ערב סוכות, י"ד בתשרי תשנ"ה.

17 אלה הם מועדי, ירושלים תשנ"ט, עמ' שצד.

18 ועיין עוד בדברי הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף, ירושלים: תש"ן, חלק ב', עמ' רטו.

מערכי שיעור בינתחומיים

מבוא

ישנה אפשרות להפוך כל מדור לשיעור עצמאי, בהתבסס על המקורות והרעיונות שהובאו בו. כך כל מורה יוכל להעביר שיעור שלם במקצועו.

מתוך הנחה שרוב מעבירי השיעורים יהיו מחנכים/מחנכות, ולא יספיקו להעביר יותר משיעור אחד או שניים על הנושא, בנינו את המערכים הבאים, המחולקים לשניים:

- 1. מערך בסיסי (שיעור אחד)** - מערך זה מיועד למורה המעוניין להקדיש שיעור אחד לנושא, וסוקר את הנושאים המרכזיים (לדעתנו). במערך מופיעות מתודות והצעות שונות (בהתאם לגילאים השונים) כיצד להפוך את השיעור למעניין ומהנה.
- 2. נושאים להרחבה (שיעורי המשך)** - עבור מי שירצה להקדיש יותר משיעור אחד לנושא, כתבנו מספר נושאים שמומלץ להרחיב בהם. ניתן לפתח את אחד מהנושאים לכלל שיעור שלם, או להרכיב שיעור מכמה נושאים שונים.

ניתן לומר שמעמד 'זכר להקהל' נתפס בעיניהם כאירוע היונק מתפיסה ציונית-דתית. נראה שאכן יש באבחנה זו אמת לא מבוטלת. ראשית, המוכנות לחשוב על חידוש של מנהגים חדשים שלא נהגו קודם לכן (כמובן מתוך ציות והקשבה מלאים לעולם ההלכה) היא וודאי דבר המאפיין את החשיבה של רבני הציונות הדתית. כמו כן, גישה ממלכתית המעניקה משמעות ובמובן מסוים אף קדושה למנהגי המדינה, ללא קשר לזיקתם לתורה ומצוות, היא אחת מאבני היסוד של הציונות הדתית.

בניגוד לטענות החרדים, ראינו במדורים הקודמים שחז"ל קבעו שהקורא בתורה הוא המלך ולא המנהיג הרוחני של האומה. ולאורך השנים, היו לצערנו לא מעט מלכים ש"עשו הרע בעיני ה'", ובכל זאת ציווי התורה במקומו עומד, שגם הם צריכים לעמוד בראש המעמד ולקרוא בתורה. ואכן זהו אחד מהמסרים העמוקים של מעמד הקהל. הקריאה בתורה על ידי המלך לנוכח כל העם, מבטאת את הקשר המהותי בין מלכות לתורה, בין דת ומדינה. הנוכחות של כולם, למגדול ועד קטן, מראשי ישיבות ועד אחרוני העבריינים, משקפת את העובדה שכל חלקי האומה, גם הרחוקים ביותר, כולם קשורים בקשר עצמותי לתורה ולקב"ה!

1. מערך בסיסי

שלב א' - פתיחה

לפתוח באמירה "היום נדבר על מצווה חשובה", ואתם תצטרכו לגלות במה מדובר...

אפשרות 2: חידות

להכין מראש כרטיסיות גדולות ובהן ציורים של הדברים הבאים (אפשר גם לצייר ישירות על הלוח): מלך, המספר 7, סוכות, בית המקדש, ספר תורה, חצוצרות, כל העם (גברים נשים וטף).

בכל פעם מציגים כרטיסיה אחת, והכיתה צריכה לנחש אחרי הצגת כמה שפחות כרטיסיות, על איזו מצווה מדובר.

את הכרטיסיות כדאי להדביק על הלוח, הן יכולות לשמש לעזר בהסברה להמשך (אפשר להצביע על כרטיסיה, כאשר מסבירים עליה בהמשך).

אפשרות 1: הצגת פתיחה

לקחת שלושה ילדים החוצה, ולתת להם את ההוראות הבאות להצגה:

שני תוקעים בחצוצרות (אפשר להביא שופרות) - נכנסים ראשונים לכיתה ותוקעים, ומבקשים מכולם לעמוד ולהתכונן ל...

מלך (כדאי להביא מראש תלבושת מתאימה) - נכנס כאשר מחזיק בידיו ספר תורה (אפשר תנ"ך), עומד על בימה (יכולה להיות גם כיסא) וקורא מספר דברים.

בסוף ההצגה, שואלים את התלמידים באיזה אירוע מדובר.